

SOLTÉSZ MÁRTON

A Csalog Zsolt Ház asszonya

BÚCSÚ DR. BOGNÁR ÉVÁTÓL

„Szar, nagyon szar, hogy a legelején nem tisztáztuk: voltaképp mire is megy a játék. A »gyógyulásra«? Vagy csak a dolgok valaminő meghosszabbítására?»

(Csalog Zsolt: 1997. május 17.)

Dr. Bognár Éva (szül. Magyarai Éva Judit, 1952–2014) közgazdász, marketing-szakértő a nyolcvanas években, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett diplomát, majd doktori fokozatot, később a campus könyvtárában angol nyelvű szakozóként helyezkedett el. 1970-ben feleségül ment dr. Bognár Szabolcshoz, aki családjogászként, szociálpolitikusként, szociális munkásként és családvédőként tevékenykedett. Két fiuk született: Botond (1973) és Tas (1975). 1988-tól a Hiány című (kezdetben szamizdat, majd '89-től legális) társadalmi-kulturális folyóirat gazdasági rovatvezetője, később a Külkereskedelmi Főiskola oktatója lett. Tanárként számos alapvető szakkönyv szerzőjeként (*Exportmarketing*, 1995; *Nemzetközi marketing*, 1995) és fordítójaként ismert (Philip Kotler: *Marketing Management*, 1991). 1995-ben „morális okokból” hagyta el a katedrát. „Egy nevem van – hangsúlyozta –, azt nem adom, sem a mai magyar felsőoktatáshoz, sem a mai hazug marketinghez.”

1980 januárjában ismerkedett meg férje barátjával, Csalog Zsolt íróval, szociográfussal és cigánykutatóval (1935–1997), aki történelem–néprajz–régészet szakos bölcsészként tévedt a szépirodalom területére. Hosszú éveken át így éltek – válások és házasságok nélkül, kisebb-nagyobb megszakításokkal – hármásban, mind mélyebb barátságban és szerelemben. Végül – a Bognár Szabolccsal történt válást követően – 1995-ben házasodtak össze Vértesacsán. Az együttlétet azonban már nem soká élvezhették: Csalog alig két évvel később tüdőrákban elhunyt. A kétezres évek végén az özvegy, földadva pesti lakását, egy Szentendrei-szigeti üdülőtelepre, Surányba költözött, itt alapította meg férje emlékére a Csalog Zsolt Házat, amelyet később a Dzsaj Bhím közösségnek ajándékozott. 2009-ben az örökösök, a barátok és az irodalmár szakma prominens képviselőinek tiltakozása ellenére kiadta Csalog szado-mazo pornóregényét, a *Krisztinát*. 2010-től, megromlott egészségi állapota miatt rendszeres orvosi felügyeletre szorult; a világtól elvonultan élte le élete utolsó esztendeit.

Augusztus 30-án este, teljesen véletlenül akadtam rá a hírre, melynek hatása alól azóta sem tudok szabadulni: „2015. május 5-én, 65 esztendőskorában tragikus hirtelenséggel elhunyt özvegy Csalog Zsoltné Dr. Bognár Éva”.

A helyzet – a helyzetem – e percben fájón bonyolult. Hisz egyrészt nyilvánvaló: nekrológját senki másnak: nekem kell megírnom. Másrészt e munka kettős vállalás – lévén Éva, akárhogy fáj is ezt kimondanom, legalább kettős személyiség volt. És mégis: Csalog Zsolt barátságát, szeretetét ő lobbantotta lánggra bennem, ő ajándékozott meg doktori dolgozatom s első nagymonográfiám témájával.

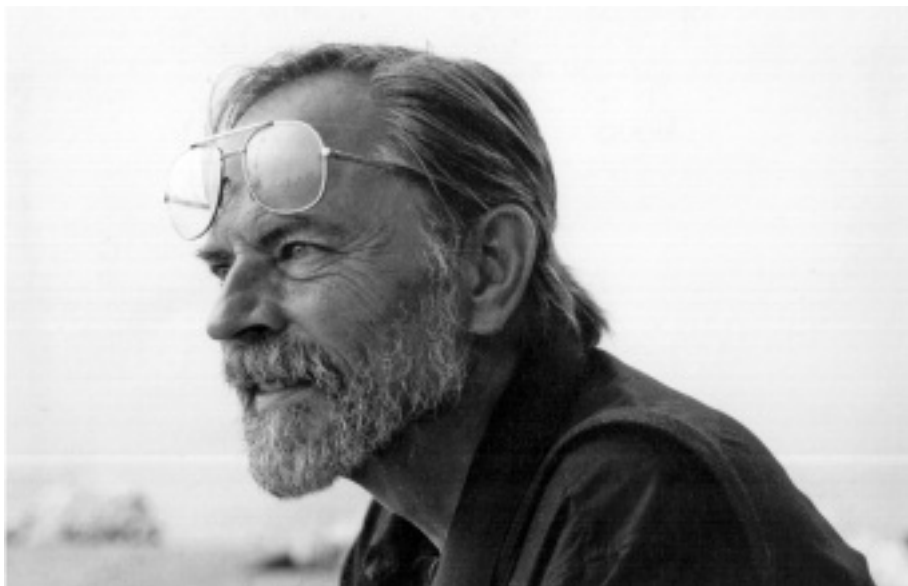
Hogy miként ismerkedtünk meg, részletesen megírtam annak idején Zsoltról szóló könyvem (*Csalog Zsolt*, Bp., Argumentum Kiadó, 2015) egy kimaradt, s mindmáig publikálatlan fejezetében. E kutatástörténeti napló, amint azt tördelő barátom, Horányi Károly idejekorán fölismerte, sokak érzékenységét sérthette volna – így a monográfiából végül is kimaradt. „Különben jó írás ez, csak éppen veszélyes – mondta Károly a maga szelíd, egyenes módján. – Most mindenesetre tedd félre. Aztán meglátod: eljön majd a nap, amikor egy-egy szakaszát maga az élet fogja kikövetelni.” Most, azt hiszem, eljött a perc, hogy fiókban bújtatott írásom egyik kis szeletkéjét – *log-book*om elejét – közlétegyem.

Mielőtt azonban átnyújtanám e naplórészletet, engedjenek meg néhány kósza gondolatot elhunyt barátomról! Május 5-én ment el Éva. Én alig tíz nappal korábban, április 24-én védtem meg, lelkesült teltház előtt, a Csalog-értekezést. Nagy esemény volt ez: Zsolt és a magyar próza egyedülálló ünnepe. Akkor, ott, megvallom, nem gondoltam Évára, tán meg sem említettem a nevét, csupán a közönségnek bemutatott kéziratok, könyvek és szamizdatok között szerepeltek ajándékai, s az általa elkötlyavetyélt, majd később drága pénzen összevásárolt földi ingóságok.

A monográfia – terveink szerint legalábbis – az Ünnepi Könyvhétre jelent volna meg, csakhogy a Gondviselés (no meg a támogatásokat osztogató NKA) másként rendelkezett. Pedig, Istenem, hányszor gondoltam arra, mi lesz, ha a kötet végre a boltokba kerül, s egy nap – hol Indiában, hol kórházi osztályokon kóborló-bujkáló – Éva barátnőm kezébe jut! Elképzeltem, ahogy első izgalmában keblére szorítja e félezer oldalas papírszörnyeteget, s biztos voltam benne: amíg él, ettől a könyvtől semmi pénzért meg nem válik többé...

Hát e nagy találkozás, sajnos, elmaradt. Nem is rágódom tovább reményeimen; azon tűnődöm inkább: mi maradt (mi maradhatott) Éva után. Az országos botrányt kavart posztumusz Csalog-regény, a *Krisztina*? Vagy Kotler-fordításai, amelyek ma is ugyanolyan frissek és nélkülözhetetlenek, mint megjelenésük pillanatában voltak? Esetleg kórházi gyótródéseiről írott, soha meg nem jelent könyve, az *Utazásaim alulnézetben*, amelyről annyit mesélt nekem? – Talán csak néhány videó a világhálón. Nagyratörő tervei, álmái, reményei és haragjai. S végül a mi rossz emlékeink egy súlyosan beteg emberről, aki már nem az az Éva volt, akit szerettünk, s aki oly tág kebelével szeretett minket, mindannyiunkat.

És persze még valami! Hisz nem titkolhatom el: a szívem mélyén ma is reménykedem, hogy egy nap előkerül valahonnét az a néhány doboznyi Csalog-kézirat, amelyet Éva egy 2009-es interjúban emlegetett. Igen! Itt van az Életünk ominózus száma a polcomon: talán két doboznyi anyagról van szó, bennük a *Krisztina* kézírata, egy Kis Jánosnak írt levél és egyéb apróságok. „Legyen nyoma, ne lehessen meghamisítani a történelmet – sem” – vágta ki Éva a reá jellemző dacossággal. S itt jut eszembe,

hányszor írtam Neki levelet az elmúlt években kéziratok közléséhez kérvén engedélyt – de mindig hasztalan. Sose tudtam, él-e, hal-e, itthon van épp vagy külföldön, s emlékszik-e még egyáltalán rám. Leírni is gyalázat, hányszor kívántam ilyenkor, hogy tűnjön el, hogy szűnjön meg, hogy szabadítsa meg végre a Csalog-kutatást saját létének megkötő terhétől...

Most itt ülök, verem az írógépet, s immár örököseihez szólok, ha ugyan eljutnak hozzájuk soraim, s nem vetik meg egy bűnbánó lélek kérését. Amennyiben módjukban áll, kérem, adják át nekem mielőbb e sodródó javakat! Igen, *nekem*, akit Éva a fejevadász érzékével választott ki, akit személyesen bízott meg, s aki, ím, beteljesíttem ígéretem. Nekem, aki földolgoztam Zsolt közel száz doboznyi hagyatékát, s aki ezt az anyagot is azonnal közgyűjteményi védelem alá helyezném...

De itt elég! Legyen most ez a pár pillanat, amíg ezt írom s Önök olvassák, tényleg Éváé! Egyetlen percre ne Zsoltról s rólam szóljon a történet – csakis Őróla!

Drága Éva, hajdanvolt mosolygós, aranyos barátném! Köszönöm Neked az együtt töltött surányi őszyket és tavaszokat! Odafentről, úgy hiszem, nyitott könyv a mi egész világunk. Onnét a *Csalogomat* – a *Csalogunkat* – immár könyv nélkül is elolvashatod!

Legyen Neked könnyebb az ég, mint a föld volt! Zsoltot ölelem – Isten Veletek!

Részlet az *Egy regény regénye* című hosszabb írásból

2014. JANUÁR 28.

Megismerkedésem a Csalog-életművel 2009 nyarára tehető. Friss diplomás voltam, telve a magyar szakos képzés minden tudományával s a népművelés legszentebb lelkesedésével.

Ha jól emlékszem, éppen két gyermekkori barátnőmet kalauzoltam surányi képzőművész komám, Balkay László Árvácska utcai kertjében, amikor a szomszédos telek gyöpét öntöző középkorú asszony – ki már régebb óta érezhetően figyelt, s olykor szelíd mosollyal reagált is rögtönzött előadásomra – váratlanul megszólított. Körülnéztem: a lányok már szabadon bóklásztak a szabadtéri kiállítóteremmé varázsolt kertben, a szárítókötelekre csipeszelt tus-, szén- és tollrajzok, valamint a Balkay-specifikumnak számító színpompás pasztellek között. Odasétáltam hát a kerítéshez.

„Ugye, te irodalomtörténész vagy? – tette fel a (fülemnek akkor is, ma is oly hízelgő) kérdést a hölgy. – Laci sokat mesélt már rólad!” „No igen – vágtam rá gyermeki büszkeséggel –, hát elviekben az volnék. Írok is, olvasok is, és bár műveltségem alapvetően elméleti, azért én igyekszem artikulálni magamban egyfajta *történeti* koncepciót is.” Elméskedő mondatfutamaim bizonyára sokakat megzavartak volna; nem így beszélgetőpartneremet, ki e mentegetőző önfényezés közepébe vágván, sietve bemutatkozott. „Bognár Éva vagyok!” – azzal felém nyújtotta a kezét, és a szeméből tisztán kiolvashattam, hogy minden tekintetben átlát a szitán. „Most, per pillanat mivel foglalkozol?” – szegezte nekem a kétségtelenül kézenfekvő, ám annál zavarba ejtőbb kérdést; majd látván arcomon a sarokba szorított pályakezdő sértettségét, rögvest hozzátette: „Csak azért kérdem, mert én itt, a hátam mögött látható nyaralóban egy nagydoktorhoz elegendő kutatási anyagot rejtegetek. Ha érdekel, gyere be valamilyik nap, szívesen megmutatom!” Nos, e percben bizonyára az lett volna az elegáns, ha – megköszönvén az ajánlatot, s jelezvén szándékomat, mely szerint a későbbiekben *feltétlenül* élni kívánok vele – egyetlen sokat sejtető, mégis diszkrét mosoly kíséretében távozom. De, s ezt tudjuk be talán ifjonti hivatástudatomnak, az első komoly („szűz”) kutatási téma támasztotta izgalomnak, végül is nem ezt tettem. Igyekeztem ugyan továbbra is főnntartani elfoglaltság és elfogulatlanság kettős látszatát, közben azért kíváncsiságomnak is szabad teret engedtem – mind közelebb óvakodván az emlegetett anyaghoz.

„Mond neked valamit az a név, hogy Csalog Zsolt?” – kérdezte az asszony. Ismét ideges zavar töltött el. Négy kitűnővel végeztem az államvizsgán, jelesre szakdolgoztam, s amint az már lenni szokott, az egynapos római útról hazatérő kispaphoz hasonlóan azt hittem, mindent láttam, mindent hallottam: mindent tudok. „Ismerős a név...” – kezdtem hebegve, s talán tényleg ismerős is volt, hiszen (egyetemista tár-

saim többségével ellentétben) nyakló nélkül olvastam és vásároltam ez idő tájt az Új Írás, a Kortárs, a Mozgó Világ és más nagy múltú, országos terjesztésű periodikák régebbi s újabb számait. „Nem baj, ha nem mond semmit, hiszen éppen ezért beszélgetünk róla” – vette át a szót Éva, és megnyugtatóan: „Csalog Zsoltot, az én volt férjemet, a demokratikus ellenzék törzstagját, a *Parasztregény* szülőatyját, a *Napló* alapvető szerzőjét, a magyarországi szamizdat egyik pátriárkáját és a Nemzedéki Rondó megálmodóját ma már alig ismeri valaki; aki pedig ismerte, az sem emlegeti – még ha volna rá oka-módja, akkor sem. Hogy miért? Ezt majd te kinyomozod – rád bízom. Én, amit lehetett, megvettem Zsoltért. Szerettem, ápoltam és eltemettem; halála után Kovács Dezső barátommal sajtó alá rendeztem és közzétettem néhány kéziratban maradt írását, majd ezekből, szintén Dezső segítségével, összeállítottam egy könyvet is, a címe: *Csendet akarok!* Tavaly pedig kiadtam a *Krisztinát*: a regényt, melynek megírása akkora örömet okozott Zsoltnak, s amelynek nemcsak kiadója, de első olvasója-hallgatója is én voltam, hiszen nekem olvasta föl Vértesacsán, ahol a kézíraton dolgozott.” Kezdett derengeni valami. „Hát e körül a könyv körül tört ki az az országos botrány az ÉS-ben?” „Ó, igen! A botrány a legjobb marketing! – Nem más akarta ezt így, hanem én! De mindez már nem számít, ahogyan az ÉS-ben olvasható cikkek sem számítanak, még az enyém sem, amelyet Ungváry Rudinak címeztem. Ami számít, az egyedül a regény, s benne Csalog Zsolt üzenete. Ami nem új üzenet, természetesen; nem más, mint amit a műveiben, az élete példájával-tanúságával már oly sokszor megfogalmazott. Ugyanaz: másság és önmegaság párhuzamos megismerésének életelvévé avatása. S hogy mindez szado-mazoba lett ágyazva? Ugyan! Ez már tényleg csak marketing.”

Hát valahogy így hangozhatott ez az első beszélgetésünk – legalábbis nagy vonalakban –, ha most, 2014 januárjában, közel hat esztendővel később, magnófelvétel és gyorsírási jegyzetek hiányában, kizárólag emlékeimre támaszkodva rekonstruálni próbálok. Nem titok: az *M. Lajos* szerzőjétől tanultam ezt a technikát. Csalog Zsolt műveinek esztétikai élménye, szövegszervező technikájának alapos megismerése, műveinek a hallgatóság előtt történő megszólaltatása tett képessé arra, hogy később interjúk és konferenciaelőadások tucatjait jegyezzem le emlékezetből, s holt riportok százait gondozzam, szerkeszsem, csókoljam életre. De ne szaladjunk előre, hiszen e 2009-es nyári eszmecsere – noha már másnap újabb, s tél elejéig még vagy harminc hosszabb-rövidebb találkozó követte –, legföljebb amolyan indító impulzusnak tekinthető. A *Krisztinát* mindenesetre – a Bognár és Társa Kft. által kiállított számla ellenében, 1997 forintért – még aznap megvásároltam. Megvettem, mert hát – ki tudja? – jó lesz még egyszer valamire; meg aztán – bár a hagyatékot ekkor még nem láttam, s Csalogtól eladdig egyetlen sort sem olvastam –, könyvek és folyóiratok tekintetében ezidőtől még az „amit ma megvehetsz, ne halaszd holnapra” elvét követtem.

De nem csak Csalog-könyve, finom homoki vörösbora is volt Évának: a mellett csevegtünk még vagy éjfélig irodalomról, politikáról s e kettő torzszülött gyermekéről – gimnazista barátnőim szemének csillogásától övezve. Otthon aztán, elhelyezkedvén családi nyaralónk rozszant epedáján, fölcsaptam az újonnan vásárolt regényt, amelytől

– vendéglátóm lelkes laudációja nyomán – legalábbis a múlt század csodáját vártam eszmei és poétikai tekintetben egyaránt. Persze hogy csalódnom kellett! Alig olvastam huszonöt-harminc oldalt, keserű szájjal csuktam be a felkavaró kötetet, s még sokáig nem hagyott elaludni a rosszérzés, hogy valami fölösleges (mi több: *bűnös*) dologra dobtam ki amúgy is kevéske pénzemet – nem is beszélve az (ekkor még számomra ismeretlen) életművet érintő nagy ívű kutatási tervekről, amelyeket képzeletem addigra már visszavonhatatlanul kilombosított.

Mindezt persze – kicsinyes szorongásomat és olvasói értetlenségemet – a másnap reggelre megbeszélte találkozómon igyekeztem a lehetőségig palástolni, de mindhiába. Éva pontosan tudta, mert (mint a Külker Főiskola egykori marketingtanára, Philip Kotler első magyar nyelvű tolmácsolója) nyilván már az alkatomból kikövetkeztette, hogy hazaérvén rögvést a szöveg olvasásába kezdtem, s kiszúrta azt is, hogy ugyanakkor kerülöm a témát, hiszen még abban az esetben is meglehetősen szőrmentén fogalmazok, ha történetesen ő hozza szóba a *Krisztinát*. Láta és érzékelte mindezt, de mert okos diplomata volt, néhány óvatos célzáson túl nem forszírozta a dolgot. Aznap Freudról beszélgettünk; Éva könyvtárában megvolt az Európa-féle *Esszék*, s míg ő diót pucolt a teraszon, én fölolvastam a viccről és a rossz közérzetről szóló cikkek érdekesebb szakaszait. Aztán nevetve vitáztunk, érveltünk és cáfoltunk, bort ittunk, cigarettáztunk – s én hirtelenjében úgy éreztem, túl vagyok a *Krisztina* okozta „sebekén”.

E kellemes délelőtt természetesen csupán „előjáték” volt házigazdám részéről: becsalogatás egy hagyaték s a belőle áradó eszmeiség bozotosába, ahonnét az egyetlen kifelé vezető út a „filológiai nagyregény” megírása. Délután aztán ravasz vendéglátóm végre átvezetett a telek másik felén elhelyezkedő téglalapú épületbe, az egykori „Magyarivillába”. Falusias berendezés, akár Csepregi-Horváth Lilian nyaraló-képein,¹ zöldre mázolt ajtófélfák, meszelt fal, régi szőnyegek, középen széles parasztágy vasos dunyhákkal, a falak mentén polcok, rajtuk könyvek, megsárgult, foltos folyóiratok – egész sor Kortárs, Nagyvilág, Körkép, Újhold-Évkönyv, Írószemmel, majd Bertha Zoli, Kis Pintér Imre, Szegedy-Maszák Mihály és a JAK-füzetek egy-egy tanulmánykötetete. „Mármost én ezt az egész valamit Csalog Zsolt Háznak neveztem el – fordult felém Éva. – Nem emlékház, nem is alkotóház ez, inkább afféle pihenő-, feltöltődő-hely minden arra méltó emberfia számára. Láthatod: itt körbe, ezek többségükben Zsolt könyvei, újságjai, kisebb részt az enyémeik. A freskókat Balkay Laci csinálta, azokat a társasjátékokat pedig Derdák Tibiék használták tavaly, amikor cigánygyerekek nyaraltak itt. Apropó! Ugye, tudod, hogy a férjem cigánykutató volt?”

Nem tudtam; de e percben, megvallom, nem is érdekelt; ahogyan a Bognár Szabolcsról, Éva első férjéről szóló história sem, amely lassanként monoton háttérzajjá enyészett füleimben. Találomra leemeltem a polcra egy ismerős fehér-sárga füzetet. *Tárgulok a világegyetembe* – Balla D. Karcsi könyve, dedikálva. Alatta a L'Autre Europe egyik száma, mellette egy rég megszűnt (előbb samizdat, majd legálissá lett) orgánium, a Hiány néhány évfolyama, egy külön állványon pedig az író saját kötetei. Eredeti, dedikált *M. Lajos*-samizdat, a kétféle *Parasztregény*, a munkás-, káder- és

cigányportrék gyűjteményei, majd a Mózsai-féle Szivárvány számai, *A magyar tanyarendszer múltja*, a *Falusi Magyarország* és még sorolhatnám, ha győzném...

S bizony nemcsak fõlsorolni nehéz most, de befogadni is az volt akkor ennyi lát-nivalót: mire idáig jutottam, le kellett üljek az ágy mellett álló hintaszékbe. Éva látta felindultságomat, de nem kegyelmezett. Sõt, épp ellenkezõleg: most indította meg a döntõ rohamot. „Lengyel Pétert biztosan ismered...” – fordult felém, és biccentésemre egy fekete borítójú könyvet nyomott a kezembe. A borítón nagy betûkkel ez állt: *Macskakõ*. Uram Isten! Egy egész filológusnemzedék nõtt föl és csemegezett el ezen a regényen, és most itt van a kezemben az elsõ kiadás! „Tudod, Péter volt Szabolcs mellett Zsolt legjobb barátja. Ezt a könyvet, mint láthatod, még nekem dedikálta.” Láttam – vagyis csak néztem, és a lélegzetem is elakadt. Mit mondhattam volna?

Még akkor is néma voltam az izgalomtól, amikor már kifelé támolyogtunk a dohos kincsesládából. Azt hiszem, Éva már pontosan tudta, hogy nyert, és ravaszul rám kacsintott: „Na, milyen? Ugye megmondtam, hogy egy doktorinhoz is ele-gendõ!” „Meg! Megmondtad, persze, és valóban csodálatos – rebegtem. – Igazán hálás leszek, ha megengeded, hogy amint idõm engedi, újra eljöhessek ide. Egyelőre még nem kutatni, hanem csak úgy, minden terv és rendszer nélkül olvasni, bogarászni, magamba szívni egy korszak (s benne-általa egy különleges hófokú élet) le-vegõjét.”

Hát ebben maradtunk.

2012. JANUÁR 29.

Közben, ha lassan is, de véget ért a nyár. A posta végre meghozta a Református Egye-tem magiszteri képzésérõl szóló tájékoztatót; egyre többet rohagáltam tehát Pesten a bölcsészkar körül, s ezzel egyenes arányban ritkultak a Magyar-villa teraszán, Zsolt nádfonatos hintaszékében átolvasott-bóbiskolt délutánok. Még szeptemberben, sõt talán október elején is ki-kijárogattam; hosszú, napsütéses õsz volt, sokáig elüldögél-hettünk Évával a teraszon. Aztán egy nap megjöttek a fagyok. Apámmal sietve téli-esítettük a házat – leeresztettük a vizet, elzártuk a csapokat, az ormótlan televíziót pokrócba csomagoltuk; végleg beköltöztünk a városba, s én az õsszel együtt otthagytam a Szentendrei-szigeten Csalog Zsolt emlékét is.

Az új képzés és az új tanév – függetlenül az anyaintézmény állandóságától – újabb ismeretséggel gazdagított: Kovács Árpád személyében egy addig ismeretlen profesz-szor érkezett a campusra. Kovács Veszprémbõl jött, ott alapított tanszéket és terem-tett saját iskolát korszerû elméleti műveltségével, valamint briliáns, „a szótól a szövegig, a szövegtõl a szóig” hatoló műelemzéseivel. Mint utóbb világossá vált szá-momra: tanáraink és kötelezõ olvasmányaink szerzõi közül is sokan az õ tanítványi köréhez tartoztak – így Hermann Zoltán, Hima Gabriella, Horváth Géza, Horváth Nelli, Szilágyi Zsófi és Szitár Kati.

„Irodalomtörténeti alapfogalmak” – valami ilyesmi címszóval hirdették meg számunkra a kurzust, amelyet a Mester vezetett, s amelynek én már az első óráján beleszerettem ebbe a különös új tudásanyagba, előadásmódba és tudós magatartásba. Hamarosan egymás után szállítottam az úgynevezett „kovácsista” – a professzor úr szellemi ihletésében, s az általa föladatait olvasmányok belátásai nyomán – született cikkeket. Nem mondom, hogy mind remekművek voltak e szöszöszetek, bár – veszemre – egy-egy azért mindig megjelent (s ma szent borzalommal tapasztalom, hogy itt-ott még meg is hivatkozzák egyik-másikát). Az mindenestre biztos: ezek az előadások, olvasmányok és ujjgyakorlatok, valamint az ELTE tanszéki szobájában szerveződő Diszkurzív Poétikai Műhely komoly elméleti alapot teremtettek egy nagyobb, átfogóbb elemzéssel megírásához, akár egy egész életművel kapcsolatos értelmező vízió kialakításához is. S nekem – a velem egyidős Hoványi Marcinhoz hasonlóan, aki Csalog nemzedéktársával, a szintén szociográfusként induló Hajnóczy Péterrel foglalkozott (s foglalkozik tán mind a mai napig) – éppen erre volt szükségem. Hogy végül mégis Mikszáth mellett maradtam, kinek prózai életművéből első szakdolgozatom meglehetősen gazdagsággal és pontossággal szemezgette ki a lírai betéteket, jól jelezte félelmemet: a történettől (s vele a szépírástól) való teljes elszakadás és az elmélet (kvázi a nagybetűs tudomány) felé történő végleges eltolódás kettős rémét. Mivel pedig a Mikszáth-oeuvre versanyagának tényleges földolgozása még amúgy is hátravolt, s mert más (jobb, alkalmasabb: szerkesztői, kritikai és műelemzői munkáim mellett is kidolgozható) témaötletem nem akadt, egyelőre megmaradtam a Vén Palóc világánál.

Abban, hogy végül doktori értekezésemet is nem Mikszáth-regényekről írtam, nyilván a Gondviselésé volt a főszerep. Ex-oktatónk, Mészáros Márton szakmai, etikai és jogi alapon egyaránt megtámadott disszertációja, majd az annak nyomán kipattant MAB-vizsgálat ugyanis rövid úton a Károli Egyetem doktoriskolájának bezárásához vezetett. Hiába tehát a frissen szerzett második középfokú nyelvvizsga, a kitüntetéses mesterdiploma: legkiválóbb évfolyamtársaimmal, Horváth Csaba Péterrel és Kondor Petyával együtt kénytelenek voltunk föladni a Kovács-iskolával kapcsolatos reményeinket, és mihamarább új irányokba – elsősorban a Katolikus Egyetem doktoriskolájára felé – tájékozódni. Így utólag különben azt kell mondjam: az események – függetlenül a 2011 tavaszán szívemre telepedő elkeseredéstől és kiábrándultságtól – nem is alakulhattak volna szerencsésebben. Hiszen Thimár Attila személyében – akit szakmai és emberi őrangyalom, Bertha Zoli még Pesten ajánlott figyelmembe – olyan egyenes, magabiztos és segítőkész témavezetőre akadtam, aki a hároméves fölkészülési időszak során mindenben rendelkezésemre állt ugyan, s készséggel ellátott szakmai tanácsokkal is, mégsem próbált lebeszélni a Kovács-féle módszerek gyakorlatba ültetéséről, és – ami ugyancsak ritka – nem erőltette rá saját elképzeléseit az általam választott anyagra.

Merthogy időközben kiválasztottam a témát, és pedig nem is rosszul – pontosan úgy, ahogy Zoli barátom tanácsolta. Olyan jelentős, szinte még kortársnak számító, de mára mégis feledésbe merült prózaíróra szemeltem ki, akiről akár a hagyományos

értelemben vett monográfia is megírható, ám művészete lehetőséget nyújt elméleti fölkezdésem elmélyítésére és demonstrálására is, ahogyan ez egy mai „tudományos” fokozat elnyerésénél kulcsfontosságú. Szinte látom magam előtt ezt a tavaszi beszélgetést a Református Egyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszékének tanári szobájában, hallom a Reviczky utcáról beszűrődő zajokat, s érzem a szemközti könyvtár elől fölszálló dohányfüstöt. Még jóformán ki sem hevertem a nyelvvizsga fölött érzett extatikus örömet, még ott szorongattam kezemben s lelkesen szaglásztam a friss, ropogós bizonyítványt, amikor hirtelen bevillant egy név, az egyetlen lehetséges és érdemes személy neve: a Csalogé. „Ismerek ám én egy ilyen fickót, aki éppen megfelel a követelményeknek – szakítottam félbe mesterem fölvezetését. – ’97-ig élt, a Péterek nemzedékéhez tartozó kitűnő prózaíró, s bár a szakmai berkekben már/még alig beszélnek róla, a Kossuth Rádió *Hely* című műsorával nemrég járta be főműve, a *Parasztregény* helyszínét a rádiós riporter, Farkas Erika. Többé-kevésbé szűz terület, alig írtak róla átfogóan, de azért néhány komoly elemző – így Angyalosi Gergely, Ballassa Péter, Csűrös Miklós vagy Kálmán C. György – mégis elismerően (az elmélet fegyvertárát is mozgósítva) írt róla. Mi lenne tehát, ha a Csalogról írnék?”

Még be sem fejezhettem, Zoli máris közbeavatott: „Nagyszerű! Kitűnő választás! Hiszen, ha jól tudom, gazdag hagyaték áll rendelkezésre a Széchényiben; s ha azt földolgozod, egyidejűleg saját nemzedéked legerősebb és legdivatosabb irányzatához csatlakozol, ahhoz, amelyik Hajnóczyt, Tar Sándort, a fiatal Csaplárt, valamint a hetvenes évek folyóirat-kultúráját, irodalompolitikáját és ügynökügyeit kutatja. Aztán meg: egy ilyen téma megírásakor a filológia és textológia szükségszerűen összefonódik a hermeneutikával: így pedig senki nem köthet majd beléd, mondván, munkád nem elég tudományos, nincs benne önálló kutatási eredmény és korszerű elemzés. Mi mást mondhatnék? Vágj bele! És mindenekelőtt keresd meg Thimár Attilát, aki – úgy is, mint a Kortárs szerkesztője – biztosan örömmel fogadja majd témajavaslatod, s a publikálásban is a segítségére lesz.”

Így is lett. Még aznap délután bevettem magamat a könyvtárba, megírtam értekezésem szinopszisát, rögtönöztem hozzá egy válogatott bibliográfiát, és „bejelentkeztem” Attilánál. Másnapra beszélünk meg találkozót a Szabó Ervin büféjében. Elintéztük a papírügyeket – a jelentkezési lapot, ajánlást, miegymást – majd röviden (az itteninél legalábbis rövidebben) ismertettem az életművel való megismerkedésem kalandos történetét. Akkor én a *Parasztregényt* már olvastam, sőt, egy (majdnem a szó szoros értelmében) véren szerzett munkapéldánnyal is rendelkeztem, s a *Falak és falromok* darabjait is kívülről fújtam. Újdonsült témavezetőm azonban járatanabb volt a témakörben. Türelmet kért hát, s a magnum opus egy kölcsönpéldányát, valamint a legfontosabb szakirodalom listáját, hogy méltó módon készülhessen a felvételre.

Nehéz, de gyönyörű nyár volt ez – sorban a huszonegyedik. Hajnalonta gyalog vagy kerékpáron szeltem át a Hajógyári szigetet, s késő éjszakáig dolgoztam feketemosogatóként, takarítóként és gypmesterként a honvédség egykori üdülőjében. De miközben lábosokat, csövégeket forgattam, vasvillát emelgettem, medencét savaztam, megállás nélkül járatam az agyamat, artikuláltam érvrendszeremet, s a déli pihenő alatt, a platánfák árnyékában Mikluszó Lajos visszaemlékezéseit olvastam. Úgy éreztem hát: fölkészülten indulok neki a felvételinek, s látván a bizottságot, melyet Szestei Laci bácsi, Armando Nuzzo, Bazsányi Sanyi és Thimár Attila alkotott, nem volt kétségem, hogy üdítő beszélgetésnek nézünk elébe. Nem is lett volna semmi baj, ha Bazsányi tanár úr nem ragaszkodik vesszőparipájához, s az általam csak úgy, találmokra bedobott „szövegirodalom” terminus kapcsán szóba nem hozza Tar Sándort és Závada Pált. *A 6714-es személyt* természetesen ismertem, a *Kulákpréstről* ellenben még csak nem is hallottam; Zavadától a *Jadvigán* kívül egyedül *A fényképész utókorát*, s legföljebb a *Milota* néhány fejezetét olvastam. Mindez persze nem számított volna főbenjáró bűnnek, ha én nem veszttem el a fejem, gondolván, hogy a rossz hírű református egyetemről érkezett (s mint ilyen, nyilván fölkészületlen) hallgatónak szól ez az egész bokorugratás. Szerencsére Attila még idejében közbeszólt, és fantasztikus diplomáciai érzékkel saját gumicsontjai – Ottlik és Mészöly – felé terelte a diskurzust, én pedig végre brillírozhattam a bizottság legnagyobb meglepődésére.

Aztán vártam. Nem mintha mást nem csináltam volna, de azért főként és elsősorban: reménykedtem. Mit törődtem én már azzal, ha fizetnem kell, sőt: az akkori gazdasági viszonyokhoz mérten egyenesen irreális elvárásnak tekintettem, hogy valaki (az állam, az egyház vagy bárki más) 100.000 forintos havi apanázzsal támogassa az én legszemélyesebb ügyemnek tekintett doktori kutatásomat. Azt azért persze nem bántam volna, ha legalább ingyen dolgozhatok, lévén már akkor sejtettem (tudván, hogy műszakista barátaim négy szemeszter alatt befejezték doktori tanulmányaikat), hogy a képzés sem mennyiségileg, sem minőségileg nem áll majd arányban a befizetendő összeggel; de addigra ezzel is megbékéltem: csak végre bent legyek. Nyár végére aztán – no nem siették el a dolgot! – megérkezett a döntés: felvételt nyertem költségtérítéssel nappali képzésre.

Mire azonban mindez kiderült, én már túl voltam az alapkutatás nyitó fázisán, s máris szembesültem az első komoly akadállyal, amennyiben hiába kerestem ki elektronikus postafiókomból Bognár Évával folytatott 2009-es levelezésünket, és hiába értesítettem őt kitörő örömmel a kutatás megindulásáról (mi több: intézményi keretek közé terelődéséről), a megadott címen senki nem jelentkezett. Egyik tavaszi hétvégén aztán rászántam magamat: fittyet hányva a szorongató határidőknek, leteszem szerkesztői szemüvegemet, és személyesen keresem föl egykori kedves vendéglátómat. Csakhogy hiába mentem: a Csalog Zsolt Házát csakúgy, mint Éva új építésű házikóját, üresen találtam. A kertet fölverte a gaz, s amint azt Balkay Lacitól hírül vettem, bő egy esztendeje színét sem látták a környéken különös szomszédjának.

Valahol találtam aztán egy mobilszámot is – persze ki sem csöngött, nemhogy bárki is fölvette volna –; sőt, egy ízben még a *Facebook*on is kutakodtam egy barátom jóvoltából, de mindhiába.

Késő ősz volt, amikor Laci váratlanul föl hívott, és izgatottan kiabálta bele a telefonba, hogy „Itt van, megjött, megérkezett a Magyar Éva! Ha látni akarsz és beszélni vele, most siess, gyere, amíg itt van!” Ezúttal nem sokat gatyáztam: Marika barát-nőmtől kölcsönkértem a kerékpárját (amelyről utóbb kiderült, nincs fölkészítve ekkora igénybevételre), és Dóri barátnőm társaságában, fél napi hidegélélemmel a táskámban megindultam Óbudáról a Szentendrei-sziget felé. Amikor útra keltünk, hétágra sütött a nap, Budakalász magasságában ellenben már szemer-kélt, s mire a szigetmonostori révhez értünk, az utolsó rongyunk is át-ázott. „Na, szépen indul ez a kutatás” – gondoltam, miközben az autós komp átevíckélt velünk a Duna haragoszöld hullámai közt, de mert lelki szemeim előtt felködlött a Magyar-villa könyvtárszobájának emléke, összeszorítottam a fogamat és csöndben terveztem.

Majdhogy el nem perceltem az Árvácska utca sarkán, úgy hajtottam, nehogy lekéssek Éváról. Persze, mint utóbb kiderült, ennek vajmi kevés sansza volt: özvegy Csalogné oly rettentően legatyásodva, oly szánni való körülmények között s közé érkezett vissza indiai útjáról, hogy tovább-menetelének egyelőre esélye sem látszott. Amikor megérkeztünk, kitörő örömmel fogadott, s a hírre, hogy végre megírom a Csalog-könyvet, egyenest a nyakamba ugrott. Miután pedig fütetlen, jobb híján gyertyával bevilágított kuckójában néhány foszlott női ruhadarabbal pótolta vizes gönceinket, sietve megajándékozott egy fényképpel, amelyet még maga készített férjéről Ukrajnában tett utazásuk során. Aztán, ahogy lassanként megnyugodtunk, s az őszi hideg klíma ellenére a lehetséges szintig kényelembe helyeztük magunkat a földön heverő padlópárnákon, döbbenetesen észleltem, hogy Éva milyen sovány és elgyötört. Öregnek most sem látszott, ahogy soha; hajlékony volt, fúrge és ironikus, de a szemeiből már hiányzott az a nyugodt, elégedett csillogás, amely 2009-ből oly pontosan emlékeztem. S amikor Dóri futtában csomagolt elemózsiánk után kezdett kutatni, azt is meg kellett állapítsam, hogy vendéglátónk nemcsak halovány, de éhes is.

Hamarost s jó étvágygal elfogyasztottuk hát azt a keveset, amink volt, s miután harapnivalónk is, Éva mondanivalója is elfogyott, fölvezéltem a kutatás részletes tervét. „Először is számba kell vennünk, hogy mi az, ami itt van” – szögeztem le, azzal máris folytattam volna a Széchenyiben őrzött hagyaték dologával, amikor Éva közbevágott. „Itt? Már mint a Magyar-villában?” „Igen, hát hol máshol?” Kellemtelen csend támadt. „Ki kell, hogy ábrándítsalak, Márton – mondta rekedten –, de ott már alig van valami. Talán néhány könyv... Nem kétlem, hogy olyan könyvek, amelyeket használni tudsz...” „De a dedikált szamizdatok? A Lengyel Péter...?” „Azok már nincsenek... Sajnálom...” A csalódás elemi erővel fogta marokra a szívemet. Sokáig csönd volt, egyikünk se talált szavakat. „De hát hogyan lehetséges?” „Hogyan, hogyan...!? Pénzre volt szükségem, és most is arra lenne. Amint láthatod: ÉHES VAGYOK!” – hangzott a barátságtalanul zord felelet.

Abban a pillanatban úgy éreztem, azonnal pakolnom kell: menni, szökni innen, soha vissza se nézni – de aztán meggondoltam magam. „Végül is mindegy. Vagyis hát nem mindegy, kár érte, gazdag anyag volt – mondtam –, de hát én alapvetően úgyis *poétikai* szempontú dolgozatot kívánok írni, nem múzeumi füzetet...” „Nézd – vette át a szót ismét Éva –, a hagyatékot én annakidején fölvettem a Széchenyibe. Zsolt azt még maga állította össze, amikor érezte, hogy már nincs sok hátra. Egy részéről jegyzéket is készített, aztán belefáradt: bizonyára maga is megrökönyödött, látván, hogy mekkora anyagról van szó. Ami tehát fontos, ott megtalálod. Itt csak könyvek, folyóiratok voltak-vannak. De azért csak nézd meg, mi maradt itt az értékcseledek után! Abból nyugodtan vihetsz bármit, ami kell.”

Elnyomtam cigarettámat és átsiettem a szomszédos épületbe. Nincs rá jobb szó: hajmeresztő volt a pusztítás. Alig maradt néhány nagypéldányszámban kiadott antológia és verseskönyv, egy-egy foszladozó újság, szótár és lexikon. „Hát mégis elkéstem!” – gondoltam, és hangosan átkoztam magamat, amiért 2009-ben veszni hagytam ezt a kincsesbányát. Megsemmisülve rogytam le a hintaszékbe, amely most is ott állt az ágy mellett, egy dohos szőttessel letakarva. Ám mielőtt még átadhattam volna magam a búbánatnak, furcsa nyomást éreztem a derekamnál, s lám: tapogatózásaim nyomán egy könyv körvonalai rajzolódtak ki a szőttés anyagán. Mi lehet ez? S hát amint kihúzom, látom ám: a jó öreg *Termelési-regény* első kiadása akadt a kezembe. Nem is dedikált, nem is telejegyzetelt, jószerivel tán nem is eredeti Csalogpéldány,² én mégis megörültem neki. Ilyenem még úgyszincs otthon – alig egy fél éve, hogy franciatanárunk, Horváth Csaba szemináriumára újraolvastam, s már határozottan jobban tetszett, mint amikor – úgy 19 évesen – először vettem a kezembe.

2014. JANUÁR 31.

Késő délután volt, amikor végül is elbúcsúztunk Évától; s miután csapzott kerékpárjainkat a sufniába tettük, beszuszakolódtunk Balkay Laci Trabantjába, hogy hazafelé vegyük az irányt.

Ám a megbeszéltek szerint már másnap délelőtt visszatértünk a Szigetre – ezúttal távolsági busszal –, hogy hazatekerjük a bicikliket. Ekkor még nem terveztem interjúzni Évával, noha bizonyos voltam benne, hogy a tőle nyerhető információk hiányában képtelen leszek valaha is egyben látni és egységes narratívába foglalni az író életét. Márpedig a rekanonizáció (s nekem bizony kezdettől fogva ez volt az igazi célom, nem pusztán a doktori fokozat megszerzése!) számos kötelező munkafázis elvégzését föltételezi (hagyatékrendezés, forráskiadás, bibliográfiakészítés stb.), s közülük is az egyik legnehezebb és legidőigényesebb éppen a gazdagon adatolt biográfia megírása. Terveztem interjút vagy sem, mindenesetre szürkület volt, mire útra kelünk – s ráadásul körbe, a Tahi híd felé mentünk, mert az autóskompra már nem futotta a Bárkától kapott szerény honorokból.³ Kalandos utunk részletező leírásától ezúttal megkímélném olvasómat, csupán annyit jegyeznek meg, hogy *működő* világgítással egyik kerékpár sem rendelkezett, így aztán – a rendőri figyelmeztetést követően – a Duna-korzótól egészen Szentendre határáig tolnunk kellett a gépeket.

De azért végül mégis hazaértünk, s alig egy héttel később – diktafonnal és jegyzetömbbel fölszerelve – ismét visszatértünk a Csalog Zsolt Házba, hogy elvégezzük az életrajzhoz szükséges alap kutatásokat, majd az így nyert eredményeket és értesítéseket mielőbb papírra vessük. Az első nap délelőttje, azt mondhatom, jó hangulatban, serény munkával telt: kérdéseim nyomán lassanként kibontakozott Zsolt szerelmi életének bonyolult televénye. És bár Éva előadásában jellemzően több volt a szubjektív él és indulat, mint az objektív, adatként kezelhető tényinformáció, mintegy ráadásként megajándékozott az *Életünk* folyóirat 2009. évi 6. számával, melyben Szerdahelyi Zoli vele készítette interjúja látott napvilágot – még közvetlenül a *Krisztina* bemutatása után. Ez utóbbit már nagyobb haszonnal forgattam, s később – jegyzeteim és a hagyatékt feltárása nyomán összeállt anyag elrendezésekor – is fontos eligazodási pontként szolgált.

Mondom: az első nap – függetlenül Éva izgatottságától s az én (hol gyöngülő, hol erősbödő) főfájásaimtól – nyugodt munkával telt. Estére sütnivaló szalonnát vásároltam a gödi révnél, megtisztítottam az elgazosodott tűzrakó helyet, és sötétedés után jóízűen megvacsoráztunk a ropogó tábortűz mellett. Az első komolyabb nézeteltérés az alvás dolgában támadt. Előzőleg ugyanis abban állapodtunk meg, hogy az egyszerűség kedvéért a Csalog Házban alszunk, ám ott – noha Éva erősködött, hogy a villa lakható, hiszen ő maga napok óta takarít és szellőztet – valójában hideg volt, dohszag és teljes sötétség, mely körülmények egyike sem kedvezett az én éjszakai munkavirtusomnak, nem is beszélve az ágyneműről, amely nyilvánvalóan évek óta nem volt kimosva. Dóri (ki e három éves kutatás során nemcsak barátom, de társam és kollégám is volt) csomagolt ugyan hálósákat, mégis jobbnak láttam, ha saját nyaralónkban töltjük az éjszakát. Ez persze kétségtelenül némi többletfáradtsággal járt, lévén a két telket jó húsz percnyi séta választotta el egymástól, de én ezt a külön utat is készséggel vállaltam, ha egyszer odaát kályha-meleg, villanyfény és relatív tisztaság fogad bennünket.

Vendéglátónk bizonynal már e „szeszélyes” döntésemen kellőképp megütődött, a méces azonban csak másnap reggel tört el, amikor – mintegy húsz perces szónoklat formájában – szememre olvasta, hogy elkéstem, 8 óra helyett 9-re érkeztem, s ő ez idő alatt lélekölő tétlenségben kényszerült várakozni rám. Meglehet, cinikus embernek tart olvasóm, ha megvallom, nem fér a fejembe, ugyan miféle tennivalói lehetnek e titokzatos asszonynak ezekben a fűtés, villanyvilágítás és telefon nélküli épületekben, melyekből az idők során a bútorok többsége is bolhapiaci standokra vándorolt. De mindegy is, hiszen akkor sem, később sem érdeklődtem soha kijelentéseinek indítékai felől: sértett meglepetéssel, némán bámultam a földet s a cipőmre száradt sáros homokot.

Ám ekkor váratlan dolog történt. Miután nem reagáltam sem szemrehányásaira, sem szidalmaira, sem otromba fenyegetéseire, haragos lobogása egyik pillanatról a másikra heves zokogásba váltott; s mire fölfoghattam volna szavai értelmét, máris egy büntetőügy vádlottjaként ocsúdhattam magamra. „Elegem van abból, hogy én vagyok az egyetlen hiteles forrás, hogy mindenki belőlem akar táplálkozni! Egytől egyig Zsolt sorsát – örömét és fájdalmait – nyomozzátok, de ki törődik azzal, hogy ez NEKEM mennyi fájdalmat okoz? Mindenki ŐT sajnálja, mindenki ÉRTE rajong, míg én csak az emlékezés kelléke vagyok! Az ÉN fájdalom nem érdekes? Zsolt hiánya ÉNBENNEM nem érték?” – sorolta mind retorikusabb futamokban kétségbeesett kérdéseit, majd ismét vigasztalhatatlan zokogás rázta-fojtogatta hosszú percekig. Én csak álltam továbbra is, részegen a meglepetéstől, s egy pillanatra mérhetetlenül közel, már-már testvéri közelségben éreztem Évát – ha meg is ijedtem, s el is undorodtam ugyanakkor roppant fájdalmától.

Ez az aktus aztán – Éva minden későbbi jó szava s marasztalása ellenére – pontot tett rövid és viharos kapcsolatunk végére. Bennem gyógyíthatatlanul összetört valami – a mai napig nem tudnám megmondani, pontosan mi is –; mindenestre rövidesen távoztunk, s már a délutáni busszal hazautaztunk. Ám ami a legdöbbenetesebb: e jelenet záróakkord voltával, a Csalog-kutatás történetében játszott vízvázlasztó szerepével már *akkor, ott* tisztában voltam. Így lehet, hogy bár kétségkívül rövidebbre sikerült e kirándulás, mint ahogy terveztem, végül mégsem bántam meg, tekintve, hogy még ebben a csonka formájában is számtalan – igaz, nem elsősorban szakmai, mint inkább *emberi* – tanulsággal gazdagított.

JEGYZETEK

- 1 BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH Terézia, *Surány története = Pócsmegyer táj- és néptörténete*, szerk. KOVÁCH Tamás, Pócsmegyer, Pócsmegyer Község Önkormányzata, 2010, 140–144.
- 2 Az eredeti Csalog-példány dedikált, kitépett címlapja a hagyatékban maradt fenn: OSZK Kt. Fond 445/645/1.
- 3 Tegyük hozzá: a békéscsabai Bárka folyóirat honoráriumai ez idő tájt (is) messze átlagon felüli összeget jelentettek.

